

Szabari Vera

Simmel magyarországi recepciója és a hazai szociológiában játszott szerepe 1960 előtt

Absztrakt: A tanulmány Georg Simmel 1960 előtti magyarországi recepcióját mutatja be elsősorban a hazai szociológiában betöltött helyzetére, szerepére fókuszálva. Simmel 1893 és 1912 között folyamatosan publikált és kisebb megszakításokkal tartott szociológiai kurzusokat a berlini egyetemen, ahol számos magyar hallgatójára, különös tekintettel Lukács Györgyre, Balázs Bélára, majd később Mannheim Károlyra is jelentős hatást gyakorolt. Bár Simmel már a kezdetektől ismert volt a *Huszadik Század* olvasói számára (például Lukács korai, Magyarországon többek között a *Huszadik Században* megjelent írásaiban erőteljesen érződik Simmel gondolkodásmódja), mégis az általa képviselt szemléletmód egészen az 1970-es évekig nem tudott igazán termékenyvé válni a hazai társadalomtudományi műhelyekben. Úgy vélem, ennek oka elsősorban a Simmel elméletét ismerők és a szociológia hazai képviselői közötti viszonytal, másrészt a szociológia hazai helyzetével, annak átalakulásával és legitimációs nehézségeivel magyarázható, melynek bemutatására e dolgozat Simmel hazai recepciótörténete kapcsán vállalkozik.

Kulcsszavak: Georg Simmel, Bibó István, Lukács György, Mannheim Károly, magyar szociológia, Huszadik Század

Simmel hazai recepciója

Georg Simmel munkássága jól ismert a hazai társadalomtudományi gondolkodás iránt érdeklődő közönség számára. A közelmúltban is számos munkája jelent meg magyarul (Simmel 2001, 2004 [1900], 2009 [1890]), művei jelen vannak nem csupán a szociológia egyetemi oktatása szociológiatörténi kurzusainak curriculumában, hanem napjainkban is meghatározó kiindulópontot jelentenek az igencsak szerteágazó társadalomtudományi kutatások területén. Ezt igazolja, hogy például a feminizmussal, a kultúrával, az életstílussal vagy éppen a városszociológiával kapcsolatos tanulmányokban is hivatkoznak munkáira (Berger 2016; Gyáni 2008; Hammer 2011; Hell 2006; Tóth 2016). Simmel hazai népszerűsége nem új keletű. Bár az 1960-as években megítélésén még érezhető volt Lukács György 1950-es évekbeli kritikája (Lukács 1954; Kulcsár 1971 [1966]),¹ ahogyan a szociológia intézménysült és legitimizálódott Magyarországon, illetve a marxizmussal szemben kivívta önállóságát, úgy Simmel munkái is egyre népszerűbbé és elismertebbé válhattak, beépülve a hazai szociológiai gondolkodásmódba. Ebben az időszakban magyarul elsőként 1973-ban jelent meg tőle válogatás az 1971-ben induló Társadalomtudományi Könyvtár sorozatban Somlai Péter előszavával, amiről 1974-ben Csepeli György írt recenziót. Tanulmányai megtalálhatók az első szociológiai szöveggyűjteményekben is, így például 1974-ben Simmel „A kultúra fogalma”² magyarul először *A szociológia története 1917-ig* című szöveggyűjteményben jelent meg (Simmel 1974 [1900]).³ Az 1980-as években Berényi Gábor és Wessely Anna több írása is mélyreható elemzéseket közölt a szerző műveiről (Berényi 1983; Wessely 1983, 1984, 1986). Szociológiatörténeti szempontból pedig elsősorban Karádi Éva, Felkai Gábor, Némedi Dénes és Wessely Anna elemezték munkásságát és annak hatását (Felkai 1996, 2001; Karádi 1985; Némedi 2005; Novák 1979; Wessely 1975, 1989). Az talán nem szorul magyarázatra, hogy Simmel írásai miért voltak aktuális és népszerű olvasmányok és miért azok napjainkban is. Témaválasztása, látásmódja, az a perspektíva, ahonnan elemzi a társadalmi jelenségeket, időtálló, releváns nézőpontot nyújt a különböző korokban és társadalmi helyzetekben (lásd például Berger 2019). Ami inkább magyarázatra szorul, hogy 1960 előtt, elsősorban a századelő progresszív hazai közegeben, Simmel munkássága miért nem vált szervező részévé a hazai társadalomtudományi gondolkodásának annak ellenére, hogy ő maga és munkássága is ismert és jelen volt. Tanulmányomban arra keresek választ, hogyan alakult Simmel hazai recepciója a hazai szociológiában 1900 és 1960 között, és ez hogyan függött össze a szociológia korabeli magyarországi helyzetével, módosulásaival.

Simmel a Huszadik Század gondolkodóinak körében a századelő Magyarországon

A simmeli gondolatok hazai recepcióját számos tényező befolyásolta, melyek teljes körű feltárása szinte lehetetlen. Ugyanakkor az biztonsággal kijelenthető, hogy e recepció nem választható el a munkáit ismerő és azt a szellemi életbe adaptálni képes gondolkodóktól,

1 Kulcsár Kálmán *A szociológiai gondolkodás fejlődése* című, először 1966-ban megjelent összefoglaló könyvében Ferdinand Tönnies és Max Weber mellett Simmel munkásságát is érintette, melyet elsősorban Lukács *Az ész trónfosztása* című munkájának szellemében, Simmel vélt szubjektívizmusát kiemelve bíralt (Kulcsár 1971 [1966]: 152).

2 A mű részlet Georg Simmel *A pénz filozófiája* (2004 [1900]) című könyvéből.

3 Később a *Forrásmunkák a kultúra elméletéből* című kötet is tartalmazta (Bujdosó 1980: 136–144).

személyektől, sőt tágítva a perspektívát, attól a tágabb környezettől, melyben e gondolatok megragadhattak vagy tovább élhettek.

Simmel kortárs hazai ismerőit elsősorban az első világháború előtti hazai társadalomtudományos közegekben kell keresnünk. Ez az az időszak, mely a szociológiában leginkább a progresszióval, heterogenitással és sokszínűséggel jellemezhető (Szűcs és Litván 1973: 6–28). „Ismert, hogy a szociológia szó jelentése a század elején Magyarországon nem ugyanaz volt, mint ma. Aki szociológiáról beszélt, azon egy progresszív, liberális, világi és pozitivista megközelítésmódot és hitvallást értett, nem specializált tudományt” (Némedi 2007: 149). A fenti jelzők tekintetében Simmel nem állt távol a hazai közegetől, bár politikai nézetei nem ismertek, írásaiban nem foglalt állást, ugyanakkor progresszivitása nem megkérdőjelezhető. A jelzők közül a legkevésbé a pozitivista volt az, amellyel Simmel munkássága jellemezhető. Bár korai munkáiban tetten érhető a pozitivismus és főként Spencer hatása, melyekben a differenciálódás problematikáján keresztül az individualizációs folyamatát tárgyalja (például Simmel 2009 [1890]) – mely kérdést az 1900-ban megjelenő *A pénz filozófiája* című művében más szempontból is megvizsgálta –, ugyanakkor azzal az erőteljes pozitivista szemlélettel, mely elsősorban jellemezte a magyar társadalomtudományi közeget a századfordulón, Simmel kortárs műveiben nem találkozhatunk.⁴

Mindig érdekes párhuzamosan szemlélni a különböző országok szociológiatörténetét, még akkor is, ha elfogadjuk, hogy a tudomány alapvetően nem nemzeti jellegű. Mégis sokat árul el egy-egy társadalomról, hogy mely tudományos, társadalomtudományos gondolkodásmódok bontakoznak ki, alakulnak át, hogyan „adaptálódnak” vagy sem az eltérő környezetben. A századelő társadalomtudományi közege szempontjából Magyarország és Németország számos különbözőség ellenére sem tűnik teljesen távolinak. A hazai szellemi és egyetemi közeg, ahogyan korábban, akkor is kiemelt figyelmet fordított a német kultúra és tudomány teljesítményeire. A német intézményi változások sok esetben mintaként szolgáltak a hazai intézmények kiépítésénél, átalakításánál is. Ugyanakkor „a *Huszádik Század* köre, a Társadalomtudományi Társaság a magyar tudományosság hagyományos német-osztrák orientációját megtörte és az újabb francia (Taine, Durkheim) és angol (Spencer) szociológiához kapcsolódott” (Wessely 1975: 619). Ezt a fókuszváltást tükrözi egy korabeli beszámoló is. Bolgár Elek a lipcsei *Monatsschrift für Soziologie* számára készített 1909-es, a szociológia korabeli hazai állapotát összefoglaló tanulmánya szerint:

Magyarországon a szociológia fejlődése jelentősen eltér más tudományágak és eszmeáramlatok történetétől. Míg a természettudományok legnagyobbbrészt, a pozitív jogtudományok pedig szinte kizárólag német hatás alatt fejlődtek, a szociológiában a német befolyás már csak azért sem érvényesülhetett, mivel a német tudományos világ közismert módon elzárkózott e tudományág elől, s csak a legutóbbi időben mutat élénkebb érdeklődést az egzakt társadalomkutatás iránt (Bolgár 1973 [1909]: 80).

E lemaradást detektálva 1909-ben a *Huszádik Század* (HSZ) be is számolt az akkor létrejövő német társadalomtudományi társaság megalakulásáról („kontinensünk társadalomtudományainak száma eggyel megszaporodott, 1909. január 3-án megalakult Berlinben a Deutsche Gesellschaft für Soziologie”), valamint az egyesület megnyitó üléséről, melyen épp Georg

4 Sőt több szemponttól szembeállításra ad alkalmat a simmeli szemlélet és a comte-i és a korai durkheimi törvényeket és általános magyarázóelveket kereső szemlélet. 1900-ban, amikor Magyarországon Spencer köszöntőjével indul el a *Huszádik Század*, Simmel *A pénz filozófiájában* a differenciálódás pozitív és negatív hatásairól ír.

Simmel tartott előadást a szociológia feladatáról (HSZ 1909/1: 515).⁵ Úgy tűnhet, hogy a nemzeti társaságok és intézmények tekintetében hazánk előbbre járt, hiszen a magyarországi Társadalomtudományi Társaság már 1901-ben megalakult, mégis a szociológia németországi kialakulása kapcsán fontos kiemelni, hogy bár némiképp megkésettnek tekinthető az intézményesülés (például a francia, amerikai vagy éppen magyar társulásokhoz képest), a szociológia németországi szereplői – ellentétben a hazai gyakorlattal – erősen kötődtek az egyetemi tudományossághoz, mely kötődés jelentős muníciót biztosított az új tudományterület intézményesítésén túl a szilárd elméleti keretek kialakításához. Ha volt egyáltalán valamiféle sajátos német társadalomtudományi szemlélet, akkor ez abban az elméleti keretben azonosítható, melyet alapul véve a német szociológia képviselői a modern kapitalizmus komplex vizsgálatára, a politikai, történeti, gazdasági és társadalmi kérdések együttes tárgyalására törekedtek. E szemléletmód pedig jellemző volt a klasszikus német szociológia jellegét meghatározó szerzők: Ferdinand Tönnies, Max Weber, Werner Sombart és nem utolsósorban Georg Simmel munkáira is (Némedi 2005: 147).⁶ Vagyis, amíg a hazai szociológiai műhely 1907 után elsősorban a hazai viszonyok feltérképezésére törekedve az egzakt társadalomkutatást helyezte a középpontba, elsősorban a pozitivista, evolucionista, a természettudományok nyomdokain haladó szociológia mellett érvelve, addig a német szellemi élet képviselői, akik ma már a nemzetközi szociológiai szakirodalom klasszikusaivá emelkedtek, a modern kapitalista társadalmak sajátosságainak összetett elméleti értelmezésére törekedtek.

Ugyanakkor visszatekintve nehezen tartható Bolgár fentebb idézett álláspontja csupán Simmelre fókuszálva is, hiszen 1909-re már számos szociológiai írása megjelent és idehaza is ismert volt. Sőt 1900-ban, amikor Magyarországon elindul az első társadalomtudományi folyóirat, a *Huszadik Század*, mely alapítóinak célkitűzése a szociológia hazai megteremtése volt, Simmel már kiadta *A pénz filozófiája* című munkáját és 1886 óta tanított magántanárként a Berlieni Egyetemen. Itthon a *Huszadik Század*

célja a nyugati, felvilágosult vagy annak tartott eszmék népszerűsítése volt, s ebben a szociológiai tájékozódásnak kiemelt szerepe volt. A HSZ első köteteinek borítóján számos „munkatárs” volt felsorolva, neves gondolkodók és értelmiségiek, többek közt nyugat-európaiak is, akik e szimbolikus gesztussal mintegy támogatták a lap törekvéseit. E listán szerepelt néhány szociológus [köztük két német! – Sz. V.], így C. Bouglé, E. Durkheim, G. Simmel, W. Sombart és G. Tarde (Némedi 2007: 150).

Vagyis Simmel nem csupán ismert és elismert volt ekkor, de némi kapcsolata is lehetett a hazai műhellyel, s ha csak szimbolikusan is, de támogatta a szociológia magyarországi ügyét. A HSZ alapján azt mondhatjuk, hogy 1900 és 1919 között Simmel, bár nem élvezett kitüntetett szerepet, de folyamatosan jelen volt a kortárs hazai társadalomtudományos gondolkodásban, rendszeresen ismertették munkáit és hivatkoztak rá (Simmel 1900 [1894];

5 A vezetőség tagjai: Herm. Beck, Heinr. Herkner, Georg Simmel, Ferd. Toennies és Alfr. Vierkandt; a választmány tagjai: Barth, Bernheim, Ed. Bernstein, Bortkiewicz, Breysig, Bücher, Cohen, David, Diehl, Eulenburg, Goldscheid, Grotjahn, Hellpach, Jastrow, Jellinek, Kantorowicz, Kriegel, Lamprecht, Lexis, Moll, Natorp, Oppenheimer, Ostwald, Prinzing, Schallmeyer, Sombart, Stern, Troeltsch, Waentig, Weber (Alfr.) és Weber (Max) voltak (HSZ 1909, 1sz, 515).

6 Ezzel szemben Magyarországon a szociológia tartósan csak az 1960-as években kerül be az egyetemi oktatásba és csupán az 1970-es években vált önálló egyetemi szakká.

Engel 1902; Kenéz 1905; Enyvvári 1906; Varjas 1910; Sas 1913; Berkovits 1914; Stern 1916; Mannheim 1917, 1918b).

A *Huszadik Század* már 1900-ban, az 1. számában közölte „A szociológia problémája” című, 1894-es Simmel-tanulmányt, mely tekinthető a szociológia újszerű felfogásának, és amely jelentős mértékben eltért a hazai gondolkodást jellemző pozitivistá, evolucionista beállítódástól.⁷ A korai időszakban Simmel értő olvasata még kevésbé volt jellemző. 1902-ben, megjelenése után nem sokkal, a HSZ 6. számában jelent meg Engel Zsigmond ismertetése és bírálata Simmel *A pénz filozófiája* című könyvéről (Engel 1902). Engel nem tartozott a hazai társadalomtudományi gondolkodás professzionális képviselői közé, nem volt egyetemi ember, írásaiban elsősorban a gyermekvédelemmel foglalkozott (1905, 1908, 1918), a budapesti árvaszék tisztviselőjeként dolgozott, írása mégis hűen tükrözi a hazai társadalomtudósok álláspontját.⁸ Engel nem tudott azonosulni a simmeli szemlélettel, sőt annyiban pontos volt Engel kritikája, hogy nem is ugyanaz a jelenség érdekelte őket.

Pedig Simmel kiinduló pontja alkalmas volna a kérdés megoldására t. i. érinti, hogy a pénz lényege a csereviszonylatok létesítése. Csakhogy aztán új meg új filozófia elvekhez nyúl s kiinduló pontjától eltér. Másrészt azért sincs művében egy irányító elv, mert nem nézi a pénz fejlődését; szerinte ugyanis e kérdés a történetbe s nem a filozófiába való. Mi egész másnak képzeljük a pénz filozófiáját. Az evolúció elve képezheti az egyedüli összekötő kapcsot a pénz és a többi jelenségek közt. A pénz keletkezése és fejlődése kimutathatja a pénznek nemcsak a mostani, hanem a múlt viszonyokkal való összefüggését is (Engel 1902: 512).

Simmelt valóban egészen más érdekelte. *A pénz filozófiája* című munkájában fejtette ki jellegzetes kultúrafelfogását, írásában jól tetten érhető a saját látásmódja és a marxi felfogás közötti különbségtétel, illetve a formális szociológia jellegzetes állításai és perspektívája. Ezt mutatja a könyv előszavának néhány gondolata is. Simmel számára a pénz csupán egy eszköz volt, melyen keresztül bemutatathatók azok a viszonylatok, melyek az egyéni élet és a történelem legmélyebb áramlatai között állnak fenn (Simmel 2004 [1900]: 13). Írásában a pénzen keresztül fogalmazta meg a modern társadalom általa érzékelt és lényegesnek tartott változásait. A modernitást nem egysíkúan ítélte meg: megjelenik ugyan a kalkuláló kiüresedés, ugyanakkor az egyéni szabadság addig nem észlelt kiteljesedése is elképzelhető. Bár érzékeli a pénz egysíku oldalát a mennyiségre lefordított értékek széles skálájában, ugyanakkor képes megjeleníteni számos pozitív, a kapcsolatokat újratermelő funkcióját is. A simmeli gondolatok megértésének és adaptációjának századeleji sikertelensége leginkább azzal magyarázható, hogy a hazai társadalomtudományi közeg kevésbé volt nyitott azokra a problémákra, témákra és megoldási módokra, melyekkel Simmel munkáiban találkozhatunk, például a nagyvárosi élet átalakulásának, az individualizáció folyamatának értelmezésére vagy éppen a szociológia diszciplináris, a pozitivistá-evolucionista kereteken kívüli meghatározására.

Tehát annak ellenére, hogy Simmel folyamatosan fel-felbukkant a lapban, nem volt meg az értő és értelmező közege a *Huszadi Század* körében. Erre utal az is, hogy 1908-ban, amikor a folyóirat a *Les documents du progres* párizsi folyóirat által a meghatározó társadalom-

7 Talán ennek is tudható be, hogy az írás nyilvános reflexiójáig hosszabb időnek kell eltelnie, részletes ismertetése és pozitív bírálata a negyedik német kiadás után 1910-ben jelent meg Varjas Sándortól (1910).

8 Engel *A pénz keletkezése és fejlődése* című munkája 1902-ben jelent meg, ami magyarázhatja Simmel könyve iránti érdeklődését.

tudósok körében végzett felmérés⁹ eredményeit ismertette, Simmel választát már úgy interpretálták, mint régi és ismert, ugyanakkor a hazai közgondolkodástól némiképp távol álló álláspontot, mely szerint:

a szociológia másvalami akar lenni, mint ama kutatások formátlan keveréke, melyeket más tudománysszakok már megfelelő módon folytatnak a társadalommal szemben, történelmi realitá-sában véve azt, ugyanazon absztrakt módon kell eljárnia, mint aminővel – minden különbsége mellett is – a geometria viselkedik a tér érzékelhető alakulataival szemben. Elvonatkoztatva a tér konkrét felfogásától, a geometria eljut az ő saját felfogásához a térről, mely annak formáit és törvényeit keresi; s bár oly tárgyakkal foglalkozik, melyek a tapasztalatban sohasem fordulnak elő, mégis hasznos munkát végez. Ugyanígy a szociológiának is azt kell kutatni, ami a való-di társadalmi csoportokban valóban és tisztán társadalmi – a mindenféle társadalmi formákat, melyek az egymás mellé helyezett egyének tömegéből a társadalmat alkotják (HSZ 1908: 302).

És ez az, ami olyannyira távol állt a korabeli hazai szociológia képviselőitől, hogy valójában még kritikát is alig fogalmaztak meg vele szemben.

Lukács és körének Simmelhez fűződő viszonya¹⁰

Igazi áttörést Simmel hazai szociológiai recepciójában egy fiatalabb generáció, Lukács György és körének munkássága hozhatott volna. Lukács ugyanis 1906-ban és 1907-ben is részt vett Simmel Berlieni Egyetemen tartott előadásain Balázs Bélával¹¹ közösen (Wessely 1989: 357).

Azokhoz a kelet-európai diákokhoz tartoztak, akikről azt tartották, hogy Berlinbe érkezve, a pályaudvarról egyenesen Simmel előadására mennek, csak azután kezdenek szállás után nézni. És azok közé a kevesek közé is, Simmel átlag 300-as hallgatóságából, akiket, fogékonyságuk és eredeti, önálló gondolkodásuk alapján, arra érdemesített [Simmel], hogy bekerüljenek a lakásán tartott privát szemináriumába (Karádi 1985: 9–10).

Ugyanakkor Lukács tagja volt a Társadalomtudományi Társaságnak (Szücs és Litván 1973: 20), fiatal korában rövidebb ideig munkatársként is dolgozott a *Husadik Század*nál (Litván és Varga 1991: 600), 1906 októberében pedig Somló Bódognál, a TT és a *Husadik Század* alapító tagjánál doktorált Kolozsváron (Lukács 1982: 74; Litván és Varga 1991: 142). 1906 és 1910 között 13 (főként irodalomkritikai) írása jelen meg többek között Ady Endre, Bíró Lajos, Jób Dániel, Hevesi Sándor vagy Móricz Zsigmond művéről, illetve a szociális dráma lehetőségeiről a *Husadik Század* hasábjain.

9 A vizsgálat során két kérdést tettek fel: „I. A szociológiai tudomány eddig elért fejlődése alapján lehet-e várni a társadalmi fejlődéstörvényeknek és a társadalmi élet kauzális összefüggéseinek fölfedezését a jövőben? II. Mily módszerrel érhet el a szociológia ily eredményeket?” (HSZ 1908: 301). A válaszolók között voltak: Émile Durkheim, Alfréd Fouillée, René Worms, Georg Simmel, Rudolf Stammler, Kurt Breysig, Ferdinand Tönnies, Arvid Grotenfelt, Francis Galton, V. Brandford, Patrick Geddes, Franklin H. Giddings, Lester F. Ward és Albion W. Small.

10 Simmel Lukácsra és körére, elsősorban Balázs Bélára és Mannheimre gyakorolt hatása a legjobban dokumentált a hazai simmeli recepció irodalmában, köszönhetően Wessely Anna, Novák Zoltán és Karády Éva munkáinak, melyekre e tanulmány elkészítésekor is nagymértékben támaszkodtam.

11 Bár nem vitatjuk Karádi Éva azon kijelentését, hogy a Lukács köréhez tartozók között „az igazi simmeliánus” Balázs Béla volt, mely kötődés meghatározta „korai művészetfilozófiai írásait és későbbi filmesztétikáját is” (Karádi 1985: 6), ugyanakkor esetünkben a hazai szociológia művelése szempontjából Balázs Béla tevékenysége jóval kevésbé vizsgálendő.

A fentiek ellenére Lukács nem tartozott szorosan a TT és a HSZ köréhez, ebben az időszaban nem volt reális esélye az egyetemi tanári kinevezésre, továbbá Simmelhez és a szociológiához fűződő viszonya sem tekinthető kiegyensúlyozottnak. Gyakran szokták különválasztani Lukács fiatalabb és késői munkáit, mely kettéválasztás Simmel megítélésében is releváns, és elsősorban az első időszak lehetne érdekes számunkra, hiszen 1910-ben már arról írt, hogy leszámolt Simmellel (Wessely 1989: 357). Lukács korai munkáiban azonban erőteljesen érezhető a simmeli hatás,¹² és ekkor állt talán legközelebb a HSZ köréhez is. 1910 tavaszán jelent meg a „Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez” című munkája (Lukács 1977 [1910]), melyben teljes mértékben visszatükröződik a simmeli szemlélet.¹³ Lukács szerint irodalomtörténete a szociológia (!) és az esztétika egyesítése (Lukács 1977 [1910]: 385), mely leginkább az irodalmi művek hatásának elemzésekor bontakozik ki. Lukács irodalomtörténeti munkássága azért is jelentős szempontunkból, mert az abban megjelenő perspektíva lehetőséget adhatott volna egy szociológiai nézőpont megalapozására, a simmeli szociológia hazai megszilárdítására. Lukács ezekben a munkáiban az irodalmat szociális jelenségként értelmezte (Lukács 1977 [1910]: 391). „Az irodalom tehát élmények közlése, és ennek a közlésnek az útja: a forma. A forma az igazán szociális az irodalomban: a forma az irodalomból nyerhető egyetlen fogalom, melynek segítségével külső és belső életének összefüggéseire eljuthatunk” (Lukács 1977 [1910]: 393). Szerinte a forma időn kívüli, nem historikus, lelki aktivitás is, része az ember (itt: a költő) lelki élete egészének, és „minden forma eredeti és egységes, világot elrendező erejét az alapját képező világnézettől kapja” (Lukács 1977 [1910]: 395–396).

Ahogy Wessely Anna is írja, Lukács ekkor komoly kísérletet tett arra, hogy leírja a művész és a közönség, a művész és a hagyomány, a művészet és a közönség közötti kapcsolatok formáit, valamint azokat a módszereket, amelyek befolyásolják az író vagy a festő stílus-, műfaji és tárgyi választását (Wessely 1989: 358). Lukács szerint a stílus történeti, egyben „szociológiai kategória, mert emberek közötti viszonyokat és kölcsönhatásokat tételez fel; az embereknek egy bizonyos társadalmon belüli, bizonyos idő bizonyos körülményei létrehozta állapotait és viszonyait” (Lukács 1977 [1910]: 400).¹⁴ Ahogy Simmel a divatot elemezte, Lukács úgy értékeli az „új stílus” megjelenést egy rétegen belül, ahol lezajlanak a változások, a többi csoportot ez kezdetben nem érinti, majd lassan suivárog le tőlük, amikor az intellektuális réteget már egészen más, új dolgok érdeklik (Lukács 1977 [1910]: 410). Művészetszociológiájának az újszerűsége abban rejlett, hogy egyrészt a művészi produkció minden releváns tényezőjét következetesen szociológiailag értelmezte, másrészt hogy a művészetet mint társadalmi interakciót fogta fel (Wessely 1989: 358). Hosszasan lehetne sorolni a Lukács műveiben megjelenő simmeli perspektívát, gondolatmenetet, melyet igazán meggyőzően képviselt és alkalmazott.

Lukács korai munkái biztosították Simmel értő interpretációját a hazai társadalomtudományi közösség felé, sőt Simmel ezen „olvasata” akár egy szociológiai „iskola” kialakításához is alkalmas lehetett volna. Ez azonban nem következett be, aminek okát elsősorban Lukács

12 1918-ban írt önéletrajza szerint a budapesti egyetem tanárai közül senki nem volt rá különösebb hatással, „annál döntőbb volt viszont az az ösztönzőerő, amelyet német tanárain, Dilthey és Simmel előadásaiából merítettem” (Lukács 1974 [1918]: 74).

13 Ide sorolható még Lukács (1908, 1911).

14 Vagyis a stílus ezáltal egy időben általánosan elterjedt és általánosan ható formának tekinthető, ezáltal történelmi kategória (Lukács 1977 [1910]: 400).

és körének a hazai szellemi életben elfoglalt helyzete, a szociológusokhoz való viszonya magyarázza. Lukács megítélését „a magyar progresszió szellemi mozgalmain belül: izoláltságát, meg nem értettségét, ezoterikusságát, idegenségét legekleatásabban a Babits-vita tükrözi. Babits Lukács: *A lélek és a formák* című esszékötetéről írott kritikájának a középpontjában a szerző „homályossága”, illetve a „»kődös és magvatlan német metafizika« iránti vonzódása állt” (Karádi 1985: 5). Babits szerint Lukács számára (aki a hazai közeg előtt ismeretlen írók műveit elemzi) „az író maga, akiről szól, mindig sokkal kevésbé fontos (...), mint a saját gondolatai, melyek talán azon író műveinek emlékével asszociálódtak lelkében”. Még erőteljesebb kritika pedig, hogy Lukács gondolatai:

a legteljesebb mértékben németek. Írójuk bámulja azt a ködös és sokszor magvatlan modern metafizikát, amit a legújabb német írók a magas kritikába vittek és ezeknek a köde az ő gondolataiba is beszivárgott. Majdnem idegesen fél attól, hogy valahol is nevének nevezze a gyermeket. Inkább ragaszkodik ahhoz a modern, kissé affektált német terminológiához, amely iránt mi – bevalljuk – leküzdhetetlen ellenszenvvel vagyunk (Babits 1910: 159).

De nem csupán az irodalom képviselőjeként fellépő Babits állt értetlenül Lukács gondolatosságával, így közvetve a simmeli megközelítéssel is szemben. Visszafogottabb, de hasonló meg nem értés tükröződik Jászi Oszkár szerkesztői leveléből is 1909-ben, Lukács Ady Endre verseskötetéről a *Huszádik Századnak* szánt munkája nyomán (Lukács 1909). „[A] Te közreműködésed számunkra különösen becses, de az volna akkor is, ha ez az általunk várt esztétikus jelentkeznék is, mert nekünk rokonszenves minden jóhiszemű és alapos tudáson nyugvó különvélemény is, mint aminő a Tiéd” – írta Jászi levelében (Litván és Jászi 1991: 174). Ami azonban számunkra beszédes, azon túl, hogy Lukács írását a laphoz képest különvéleményként jellemzi, hogy Jászi hivatkozása szerint a lapnak „nincs 1,5–2 ív tere irodalmi csemegék számára akkor, amikor a szociológiai és szociálpolitikai napi kenyér ügye is oly rosszul áll” (Litván és Varga 1991: 174). Nyilvánvaló tehát, hogy Lukács írását egyértelműen nem szociológiaként, hanem esztétikaként azonosította a korabeli szociológia egyik fő alakja, annak ellenére, hogy ebben az időszakban Lukács maga az irodalomtörténetében e kettő ötvözésére törekedett még. Mégis, ahogyan Lukácsra tekintettek ebben a közegben, mely elsősorban az esztétát (és kevésbé a filozófust és legkevésbé a szociológust) látta Lukácsban, az valójában meg is határozta Simmel hazai recepciójának a sorsát egy időre, hiszen ekkor Lukács (és köre) lehetett volna, aki Simmelt bevezeti és adaptálja a hazai szociológiai viszonyok közé, ez azonban előbb Lukács és a hazai szociológiai műhely, később pedig Lukács Simmelhez fűződő viszonyának megváltozása miatt egyre elképzelhetlenebbé vált. Pedig ebben az időszakban még Lukács számára a szociológiából történő habitáció sem volt teljesen távoli (Novák 1979: 140).

1910-ben Lukács úgy érezte, hogy túlvan a simmeli korszakán. Egy barátjának írt levelében megjegyezte: „Simmel, aki még soha nem volt olyan figyelmes, mint most (amikor utoljára több mint két órára marasztalt magánál), nagyon keveset tud nyújtani nekem; bármit is tanulhattam tőle, én megtettem. Bármit is tanulhattam az emberektől, már megtanultam – intellektuális értelemben” (idézi Wessely 1989: 357). „De elfordultak tőle azok a közép- és kelet-európai hallgatók is, akiket éppen nyitottsága és társadalmi érzékenysége vonzott. Radikalizmusuk nem érte be Simmel méltányosságra és minden új érték elismerésére törekvő ítéleteivel” (Wessely 1991: 411).

A Vasárnapi Kör és a Szellemi Tudományok Szabad Iskolája – Mannheim Simmel-adaptációja

Simmel hazai recepciója változásának és a hazai szociológiai irodalomba való bevezetésének legbiztosabb esélyét Mannheim jelentette, aki 1913 és 1915 között több féléven keresztül maga is Simmel előadásait hallgatta a Berlieni Egyetemen (Felkai 1999: 7), és aki szoros kapcsolatot ápolt „a magyar radikalizmus vezéregyéniségével”, Jászi Oszkárral is (Felkai 1999:15).¹⁵ 1917-ben jelent meg Mannheim „A háború bölcselétéhez” című recenziója Simmel *Der Krieg und die geistigen Entscheidungen* című munkájáról, ekkor Mannheim már meghatározó tagja volt az 1915 szeptemberében a Lukács és Balázs Béla köré szerveződő Vasárnapi Körnek és a kör által alapított Szellemi Tudományok Szabad Iskolájának (SZT SZI).¹⁶ Bár a kör és az iskola tagjai szembehelyezkedtek a *Huszádik Század* szabadgondolkodó pozitívizmussal,¹⁷ ennek ellenére 1918-ban egy oktatási fakultás megszervezését tervezték a *Társadalomtudományi Társaság* keretein belül (melyről később még lesz szó). Mannheim 1917 őszén az SZT SZI keretein belül logikát és ismeretelméletet adott elő, a második félévben, 1918 februárjában pedig ő tartotta az iskola programadó, *Lélek és kultúra* című előadását, mely könyv formájában is megjelent (Mannheim 1918a).

Mannheim programelőadása több szempontból sokak által alaposan elemzett mű (Novák 1979; Wessely 1975; Felkai 1999; Kettler 2012), ezért tanulmányomban csupán néhány csomópontot emelek ki témánk szempontjából. Esetünkben az előadás jelentőségét egyrészt az adja, hogy a programelőadás kifejezés arra utalt, hogy Mannheim nem csupán saját álláspontját fejtette ki, hanem a „csoporthoz tartozók eszmei platformját” igyekezett megragadni (Novák 1977: 129). Beszédében hangsúlyozta, hogy bár a félév előadói eltérő tudományterületeket képviselnek, mindenképpen egységet alkotnak (Mannheim 1918a: 7–8):

Én azt az immár többször kiemelt egységet abban látom, hogy a kultúrobjektívációk mindegyikével szemben, vallással, filozófiával, etikával, művészetrel, társadalmi élettel, történelemmel szemben egységes álláspontunk van, róluk hasonló meglátásaink vannak, azoknak szerkezetét és jelentőségét egy különös módon próbáljuk megközelíteni. A kultúrobjektívációk eme sokféleségét s a kultúra fejlődésének útját azonosan látjuk s a magunk elhelyezkedését benne rokonnak érezzük (Mannheim 1918a: 8).

Másrészt, annak ellenére, hogy a történetfilozófiai bevezetésben „a századelő neokantiánus, de Hegelből is merítő szellemtörténészeinek számos gondolata bukkan fel”, mégis elsősorban

15 Mannheim 1911 és 1946 közötti időszakról megjelent levelezése alapján a Jászihoz fűződő szorosabb viszonya inkább az emigráció 1919 utáni időszakától datálható.

16 A Balázs Béla és Lukács György körül kialakult és 1915-től 1918 végéig működő ún. Vasárnap Kör állandó és aktív tagjai hozták létre 1917 tavaszán a Szellemi Tudományok Szabad Iskoláját. A „kör”-t illetően többféle megnevezéssel találkozhatunk: „többen azt Vasárnapi-körnek, mások Lukács-körnek nevezik; ritkábban találkozhatunk a »szellemiek«, »etikuskok« megnevezéssel is” (Novák 1979: 5).

17 „Közös álláspontunkat úgy lehetne kifejezni, hogy elutasítottunk minden koncessziót a magyar reakcióval és ebben a tekintetben vállaltuk a szövetséget a »Huszádik Század«-dal is, viszont világnézetileg éles ellentétben voltunk a szabadgondolkodó pozitívizmussal. Ebből nőtt ki azután a Szellemi Tudományok Szabad Iskolája, amely 1917-ben indult meg: itt Fülep Lajos, Balázs Béla, Ritoók Emma, Mannheim is előadott, én is előadtam. Ez az intézmény különben egyáltalán nem volt hivatalosan ellenséges viszonyban Jásziékkal, például Szabó Ervin szimpatizált ennek az iskolának a megalapításával és egyáltalán nem tekintette ezt ellenük irányuló akciónak” (Lukács 1967: 24).

Simmel gondolatvilágát idézi, „akitől Mannheim előadása nemcsak egyes megállapításokat vesz át, hanem kultúrafogalmának egészét, sőt gyakran változtatás nélkül követi Simmel érvelését” (Wessely 1975: 616).¹⁸ Mannheim előadásának középpontjában a kört összekötő egység bemutatása: az objektív és a szubjektív kultúra fogalmának a magyarázata állt, melyek felvázolásában Simmelnek elsősorban a kultúrelidegenedéssel kapcsolatos állásfoglalását követte.¹⁹ Vagyis adva volt egy hazai csoportosulás, melynek tagjai a különböző területekről (filozófia, szociológia, esztétika) érkező neokantianizmus kritikáján, valamint Dilthey és Simmel eszmerendszerén keresztül törekedtek egy új tudományos szemlélet kialakítására, a társadalmi változások újszerű megteremtésére. Kanttal szemben a Simmel kínálta felfogás képes volt megleveníteni a tárgyalat problémák és szemléletmódok sokféleségét. Minderről Jászi maga is igen pozitívan nyilatkozott rövid ismertetésében 1918-ban:

E bevezető előadásában az új iskola tanárainak közös, vezető szempontjaira mutat rá s ama problémákat ismerteti, melyeket ők különösen jelentőségteljeseknek találnak. Ezt a feladatot érdekesen és vonzóan oldja meg s több finom észrevételt tesz különösen a szubjektív és objektív kultúra viszonyáról, valamint a Werk központi jelentőségéről a kulturtudományokban. Azokkal a dogmatikus irányokkal szemben, melyek a pozitívizmusnak és a történelmi materializmusnak kutatási módszerénél nagyobb igényeket tulajdonítanak, s azt az emberi lélek minden problémájának elsőkélyesítő megoldására igyekeznek felhasználni: az idealizmusnak, a pluralizmusnak és abszolút értékmérésnek ez a tiltakozása csak helyeselhető és rokonszenves lehet (Jászi 1918: 192).

Ebben az évben, Simmel halálakor a *Huszdik Század* Mannheim nekrológiát közölte.²⁰ Mannheim tiszteletteljesen és személyesen emlékezett meg Simmelről mint filozófusról, nagyra értékelve mentalitását és szenzibilitását.

Ahol sokféle vonal kereszteződését kell megérteni, ahol sokféle áramlat találkozik, ahol a sokoldalúság érdem s az élményintenzitás elengedhetetlen feltétel, ott Simmel termékeny s tolla alól a megfigyelés rajokban tódul. Különösen a lelki élet mély tipikus törvényszerűségeit tudja finom elemzésekkel nyomon követni. Így a Philosophie des Geldes második részében a szociálpszichológia legszebb oldalait írta meg s ugyanezzel a pszichológiai éleslátással a morális élet lelki jelenségeit is felszínre hozza (Einleitung in die Moralwissenschaft). Kiváló essay-író, mert tehetsége és eme forma között praestabilita harmónia áll fenn, hiszen éppen ennek az irodalmi formának lényege az, hogy akár egy izolált jelenséget, akár egy individualitást addig elemez, míg az az esetlegesen többet jelent s tipikussá, szimbolikussá válik, úgy hogy rajta keresztül az élet egésze sejthető. (Das Abenteuer, Goethe, Michelangelo, Rodin, Rembrandt.) Filozófiai bevezetésnek nem ajánlható jobb könyv, mint az ő Kant-előadásai s a Hauptprobleme der Philosophie (Mannheim 1918b: 196).

A tervek szerint az SZTSZI 1918 őszén is folytatta volna előadás-sorozatát (Novák 1979: 178), sőt mutatkozott egy lehetőség, ami a Társadalomtudományi Társaság és a Vasárnapi Kör működését szorosabbra fűzte volna, de ennek valódi kiforrását a történeti-politikai

18 Hasonló állítást fogalmaz meg Felkai (1999: 12–14).

19 „A *Lélek és kultúra* olyan következetesen és tisztán vallja Simmel neokantianus történetfilozófiáját s elméletének a tudományos kutatás gyakorlatára kivethető következményeit, amire sem a kortársi német tudományban, sem pedig később, az amerikai szociológia Simmel-renezanszában nem akadt példa” (Wessely 1975: 616).

20 Ugyanakkor Lukács 1918-as, Simmel halálakor írt nekrológia, mely a *Pester Lloyd* 1918. október 2-i számában jelent meg, igencsak visszafogott volt. Simmelt úgy jellemezte, mint „átmeneti jelenséget”, aki vonzó volt a fiatalok számára, de vonzereje a legkritikább esetben volt tartós, akinek „nagyságát és korlátozottságát egyetlen mondatba foglaljuk: ő az impresszionizmus igazi filozófusa” (Lukács 1977 [1918]: 746–747)].

események megakadályozták. Balázs Béla naplója szerint: „A Társadalomtudományi Társaság valahonnan pénzt kapott és iskoláját reformálni akarja, egy legmagasabb nivójú kontorra egyetemmé. Két fakultással egyelőre. Az egyik: szociológia, nemzetgazdaságtan, a másik szellemtudományok, melyeknek betöltésére teljes autonómiával a mi iskolánkat kérték fel” (Novák 1979: 178–179). Az együttműködés jegyében 1918. március 5-én került sor Fogarasi Béla „Konzervatív és progresszív idealizmus” című vitaindító referátumára, melyen Lukács György, Fülep Lajos, Balázs Béla és Mannheim Károly is részt vettek. Ezt az eseményt Novák Zoltán úgy értékelte, mint a Szellemi Tudományok Szabad Iskolája fakultásként való befogadását a Társadalomtudományi Társaságba (Novák 1979: 179).

A közös munka azonban már nem valósulhatott meg, a terveket keresztülhúzták a forradalmi események. 1918 végén a Vasárnapi Kör, 1919-ben a Társadalomtudományi Társaság is megszűnt, a Tanácsköztársaság leverését követően pedig betiltották az addigra már fénykorán túljutott *Huszadik Századot*. Az 1918–19-es forradalmak leverése, a megtorlástól való félelem, a lehetőségek beszűkülése jelentős változást hozott a hazai társadalomtudományok működésében. A belső emigrációt választók és az állásukból felmentettek mellett a szellemi élet számos, a társadalomtudományok művelését befolyásoló, a *Huszadik Század* és a Vasárnapi Kör szűkebb és tágabb környezetéhez tartozó alkotóművész és tudós hagyta el az országot. Ekkor emigrált Balázs Béla, Fogarasi Béla, Hauser Arnold, Jászi Oszkár, Kassák Lajos, Kunfi Zsigmond, Moholy-Nagy László, Polányi Károly, Rónai Zoltán, Szende Pál, Szilasi Vilmos, Tolnay Károly, Varga Jenő (Lackó 1981: 304).

Az 1940-es évek és Bibó pénztanulmánya

1919 után a hazai szociológia működése jelentős mértékben átalakult, ha nem is szűnt meg teljes mértékben (Szabari 2014), a korabeli francia, német, angolszász szociológiát figyelemmel kísérők hazai közege rendkívüli módon bezárult. Mannheim bécsi tartózkodását követően Heidelbergbe, Frankfurtba, majd Londonba emigrált. Az 1920-as években Mannheim munkáiban Simmel mellett egyre erőteljesebben megjelent a weberi szemlélet (Wesely 2012), mindamellett tudásszociológiai munkáiban mindvégig fellelhető a simmeli hatás. Az 1920–30-as évekre azonban a hazai közeget már nagyon más kérdések foglalkoztatták, mint Mannheimet, minimálisra csökkent azok száma, akik olvasták, megszűnt munkáinak nyilvános megvitatási lehetősége is, nem létezett a szociológiának olyan intézménye, amely képes lett volna a mannheimi gondolatok recepcióját elősegíteni. Erre az időszakra radikálisan megváltozott Lukács – aki 1919 és 1945 között szintén nem tartózkodik itthon – filozófiai gondolkodásmódja és Simmelhez való viszonya is. Ezt plasztikusan illusztrálja 1933-ban, a Marx-évforduló alkalmával írt visszaemlékezése, melyben már csupán a marxi elméleten keresztül értékelte Simmel saját munkásságában játszott szerepét is.

Simmel befolyása, akinek személyes tanítványa voltam, lehetővé tette számomra, hogy amit Marxtól elsajátítottam, „beépítsem” egy ilyen világnézetbe. Simmel műve: „A pénz filozófiája” és Max Weber protestantizmusról szóló írásai voltak példaképeim egy „irodalom-szociológiához”, amelyben a marxi elemek megvoltak ugyan még, de alig felismerhetően, szükségképpen felhígulva és megfakulva. Simmel példája alapján a „szociológiát” egyrészt a nagyon elvontan felfogott gazdasági alaptól a lehető legnagyobb mértékben elválasztottam, másrészt a „szociológiai” analízist mint az esztétikának, a tulajdonképpeni tudományos vizsgálatnak előkészítő szakaszát

fogtam fel. („A modern dráma”, 1909, „Az irodalomtörténet módszertana”, 1910.) 1907 és 1911 közt megjelent esszéim e módszer és a misztikus szubjektivizmus között lebegtek. Az ilyen világnézeti fejlődésnél természetesen az ifjúkori marxi hatás mindinkább megfakult és mind jelentéktelenebb szerepet kellett, hogy játsszon tudományos tevékenységemben. Mint ennekelőtte, ezután is Marxot tartottam a legilletékesebb ökonomusnak és „szociológusnak”; de ökonómia és „szociológia” átmenetileg csekélyebb szerepet játszott az én akkori tevékenységemben (Lukács 1933, idézi: Mészáros 1955: 144–145).

Pedig Lukács viszonya a szociológiához és benne Simmelhez sorsdöntő volt nem csupán a korábbi mestere hazai megítélésére, hanem egy egész diszciplína, a szociológia hazai legitimációs küzdelmeire nézve is az 1945 utáni időszakban.

Azt nem lehet mondani, hogy Simmel nem lett volna alkalmas az 1940-es évekbeli társadalmi változások megragadására. Néha felbukkanni vélhetnénk némi Simmel-hatást,²¹ ha nem is a szűken értelmezett szociológiában. Hajnal István társadalmasodásfogalma, ami alatt bizonyos tevékenység stabilabb kapcsolati formákba, társadalmi alakzatokba, intézményekbe való formálódását értette, „egészen simmelinek tűnik”, bár nem bizonyított, hogy ismerte Simmel munkásságát, nem hivatkozott rá (Némedi 2007: 163).

Ugyanakkor egyértelmű a kapcsolat Bibó 1942-es „A pénz” című rövid tanulmányában, mely Simmel segítségével kívánja megragadni „a pénz körüli erkölcsi zavart” a korabeli Magyarországon. Bibó, aki szintén nem közgazdasági értelemben definiálja a pénz fogalmát, hanem arra kíváncsi, amire Simmel is (és amit sem Engel, sem később Lukács nem akarnak érteni), „hogyan viszonylik a pénz, ami megvetendő, ami boldogít, amihez vér tapad, aminek nincs szaga: tehát hogyan viszonylik a cselekvő emberhez, az emberi akarathoz, az emberi szabadsághoz vagy szolgasághoz; mi az a pénz, amely az egyes ember s a társadalom számára erkölcsi kérdést jelenthet?” (Bibó 1986 [1942]: 203). A pénz szerinte Simmelhez kapcsolódva „a társadalom által elfogadott utalvány”, egy „cselekvési lehetőség”. Bibó tehát nem csupán a negatív oldalát látta a modern kapitalizmusban a pénz által kínált helyzetnek, hanem Simmelre hivatkozva azt is, hogy a pénz „nagyértékben növeli a személyes szabadságot: egyszerre emeli a legmagasabb fokra a társadalomban való cselekvés és a társadalomban való szabadság lehetőségét” (Bibó 1986 [1942]: 203). Vagyis nem a pénzzel van gond, amennyiben gond van a korabeli társadalomban – írja Bibó –, hanem a társadalom értékrendszerével, épp ezért nem a pénz a valódi kihívás.

Az igazi megoldást csak egy olyan érvényes és hatékony társadalmi értékrend kialakulása és érvényesülése hozhatja meg, mely azonfelül, hogy társadalmi értékvilágunkat regenerálja, a valóságban is egyaránt képes biztosítani a társadalmi igazságosságot az aránytalansággal, a visszaéléssel és a birtoklás merevségével szemben és az értékes társadalmi szerepvitelés tiszteletét és tekintélyét az illetéktelenséggel és az anarchiával szemben (Bibó 1986 [1942]: 203).

Bibó munkája jól mutatja, hogy Simmel milyen termékeny lehetett volna a korabeli társadalmi jelenségek többrétű megértése számára, de erre sajnos nem sok esély volt, elsősorban a hazai társadalomtudományok nehéz helyzete miatt. Nem is tematizálódtak, így nem is kerültek megvitatásra azok a jelenségek,²² melyekhez Simmel segítséget nyújthatott volna, ha mégis felbukkant – mint Bibó esetében –, az inkább ritkaságnak tekinthető és esetlegességet mutat.

21 Lásd erről részletesebben e blokkban Gyáni Gábor tanulmányát (2019).

22 Szemben az amerikai szociológiával, ahol például az idegen simmeli megközelítése a közbeszédben és a tudományos diskurzusokban tárgyalt tematikákhoz kiválóan kapcsolódott (Pál 2019).

A második világháborút követő koalíciós időszakban létrejött szociológiai tanszék és vele a szociológia hazai legitimációja és intézményesülése egy újabb esélyt jelenthetett volna nem csupán Simmel, de a hazai és a korabeli modern szociológiai szemlélet újbóli összekapcsolódására. 1946-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarán Szalai Sándor kapott megbízást egy szociológiai tanszék megalapítására (erről részletesen lásd Szabari 2012). Esetünkben ehhez kapcsolódóan kizárólag Simmel munkásságának recepciójára fókuszálunk. Szalai, aki igyekezett a nyugati szociológiai elméleteket és módszertani eljárásokat meghonosítani idehaza, 1946-os könyvében, melyben áttekintette a szociológiai elméleteket, Simmel munkásságának igencsak ellentmondásos – Lukácstól nem túl távoli – értelmezését adta. Szalai szerint ugyanis Simmel lett volna a formalizmus büvkörében élő gondolkodó, aki „csak a szaktudományok által felkérődzött anyagon filozofálgat”, „ha tárgyismerete és tárgyszeretete nem kényszerítette volna minduntalan leszállni a szaktudományok felett megalkotott szférából a társas valóságok világába” (Szalai 1946: 90).²³

Eddigre Lukácsnak – aki szintén ekkor kapott egyetemi kinevezést a Pázmány Péter Tudományegyetem Filozófiai Tanszékére – is megváltozott a szociológiához fűződő viszonya, amit könyvkritikája is jól illusztrál. Ekkor jelenik meg ugyanis a polgári és a marxista szociológia kettéválasztásának a kreációja, mely szétválasztás és a hozzá kapcsolódó ideológiai és politikai viták egészen az 1960-as évekig ellehetetlenítették a szociológia mint önálló diszciplína hazai legitimációját. Lukács ugyanis e kritikájában dicsérte Szalainak a polgári szociológia marxi alapon történő bírálatát (Lukács 1946: 676), ezzel előrevetítve, hogy a szociológia kizárólag marxi alapokon lehetséges, aminek egyik legfőbb alátámasztását a korábban vele szoros kapcsolatban álló Mannheim munkásságán keresztül kívánta megvilágítani, aki Lukács szerint „nyilvánvaló logikai hibák segítségével csempészi be [az elméletébe] az eszmék állítólagos függetlenségét a társadalmi alapjuktól” (Lukács 1946: 195–196), és „nem tudja megoldani a társadalmi valóság összefüggését a szellemi folyamatok valóságával” (Lukács 1946: 207). Lukács ezen hozzáállása azt mutatja, hogy már ekkor határozott igény nyel lépett fel a szociológia határainak jelentős szűkítésére, és a marxizmus mellett csupán egy azt kiegészítő, marxista szociológiát tartott elképzelhetőnek.

Ezt az álláspontot folytatva, Simmel 1900 és 1960 közötti recepcióját Lukács magyarul 1954-ben megjelent *Az ész trónfosztása* című könyve zárja,²⁴ melyben Simmel munkássága külön fejezetet kapott. A könyvről sokan sokféleképpen vélekedtek. Vannak, akik szerint az ideológiai szempontok alapján, szalonképtelen módon ítélik és címkéz meg filozófusokat, gondolkodókat, mások az ideológiai magyarázatoktól függetlenül úgy vélik, hogy Lukács ebben a munkájában mégis egy széles áttekintést nyújtott a 19–20. századi filozófia történetéről, mely részletes áttekintés lehetőséget adott az ún. „polgári” vagy „reakciós” filozófiai elméletek hazai megismerésére (Gyenge 2005: 33). Ez utóbbi álláspontot maga Lukács cáfolta meg könyve előszavának első mondatával: „[e]z a könyv egy pillanatil sem tart számot arra, hogy a reakciós filozófia története vagy éppen fejlődésének tankönyve legyen” (Lukács 1954: 9). A könyv Simmel megítélésében is követi a mű alapkoncepcióját: a „nemzeti szocialista világnézet» minden gondolati előmunkálatának leleplezése, bármily messze esnek is – látszólag – a hitlerizmustól” (Lukács 1954: 10). Lukács szerint pedig Simmel mun-

23 E tekintetben Szalai 1948-as könyve sem jelent lényeges változást (Szalai 1948: 61–62).

24 Ehhez *Az irracionális története Schellingtől Nietzscheig* című 1949–50-es tanévben tartott előadásai szolgálták alapként (Heller 2005: 47).

kásságában közvetlenül összpontosultak a háború előtti imperializmus szellemi tendenciái (Lukács 1954: 399). „Emellett jellemző az életfilozófiára mint az imperialista korszak főtrendenciájára, hogy a relativista gondolatmenetek központi tartalma mindig a tudományosság lebecsülése, [vagyis] a hitnek, ama határozott tárgy nélküli szubjektív vallásosságának a lehetővé tétele, amely éppen ezt a relativista szépsziszt használja fegyverül” (Lukács 1954: 401). Simmel másik bűne, hogy nagyon erősen Nietzsche és Schopenhauer befolyása alatt állt (Lukács 1954: 409), munkássága pedig a történelmi materializmus filozófiai és szociális következményei ellen vívott harcban teljesedett ki (Lukács 1954: 410). Érezhetően nagyon erős címkék ezek akkor, amikor Nietzsche és a hitlerizmus összefüggésének kérdése már napirenden volt (Heller 2005: 48). Simmel *A pénz filozófiája* című munkáját pedig úgy értékeli, mint „az imperializmus tőkepenzes parazitizmus filozófiáj[á]”-nak a lelepleződését (Lukács 1954: 411).

Egészen elképesztő és érthetetlen gondolatok egy olyan filozófustól, aki korábban tanúbizonyságot tett a simmeli megközelítés mély ismeretéről és a formális elemzés adekvátságáról, azok irodalomelméleti, szociológiai és történelmi alkalmazásáról.

Összegzés

Simmel folyamatosan jelen volt a hazai társadalomtudományok 1960 előtti történetében, elmélete, látásmódja mégsem vált e korszak(ok)ban a szociológiai gondolkodás szerves részévé. Ugyanis a hazai szociológia általunk vizsgált közel 60 éves időszaka legalább három különböző korszakra bontható, és ezekben a korszakokban a Simmelhez való viszonyulás is eltérő volt. A századelőn, 1900 és 1919 között a domináns evolucionista és pozitivisták szemlélettel szemben Simmel inkább csak mint valamiféle érdekes filozófiai megközelítés jelent meg a szociológia hazai főáramában a spenceri vagy durkheimi megközelítésekkel való ismerkedés mellett. A korabeli hazai szociológiáról alkotott kép, mely feladatául a társadalmi valóság egzakta vizsgálatát, a hazai fejlődés elősegítését tűzte célul, nem talált kapcsolódási pontot az olyan Simmel által felkínált témákkal, mint az individualizáció vagy az idegen problematikája. Másrészt, e korszakban a Simmelt személyesen is jól ismerők és értők egy fiatalabb generáció tagjai voltak, akik nem tartoztak a szociológia hazai főáramába, nem is oda tartottak. Lukács vagy Balázs Béla számára a fókuszot nem általában a társadalmi jelenségek, hanem az irodalmi, esztétikai problémák jelentették, és ezek megértésében alkalmazták a simmeli elméletet, mely ugyancsak heves vitákat váltott ki az irodalom korabeli jeles hazai képviselőinek körében (lásd Babits 1910). Visszatekintve, a mai tudásunkkal azt mondhatjuk, hogy a legnagyobb ígéret Simmel hazai szociológiai recepciójának a megváltozásában Mannheim munkássága volt, melyben a simmeli látásmód és a szociológiai kérdések, valamint Mannheim és a korabeli hazai szociológiai műhelyek közötti kapcsolat is kiépülőben volt. Ezt a lehetőséget azonban a történelmi-politikai változások keresztülhúzták. Mannheim, a szellemi élet számos jeles képviselőjével együtt, emigrációba kényszerült, magával vivé mindazt a tudást és szemléletet, mely Simmel tudományos interpretációját nyújthatta volna.

Az 1920 és 1945 közötti időszakban Hajnal és Bibó munkássága ugyancsak nem az akkori társadalomtudományi, domináns szellemi tudományi áramlathoz kapcsolódóan idézi a simmeli gondolatokat. Bibó 1942-es munkájában jelenik meg talán először Simmelnek az az inspiráló hatása, amely reménykedésre adhatott volna okot, ugyanakkor jól ismert, hogy az

1940-es évek elején igencsak szűk keretek között mozgott az az értelmiségi közeg, mely erre fogékony lehetett volna. 1945 után pedig a szociológia Magyarországon ismét nagyon erős legitimációs válságba került, amennyiben a marxizmussal szemben kellett volna megvívnia a létjogosultságért. Lukács személyes ellenállása – mely szerint a marxizmus mellett csupán egy azt kiegészítő marxista szociológiára lehet szükség – a szociológiával szemben nemcsak a szociológia helyzetét befolyásolta, de jó ideig ellehetetlenítette Simmel recepcióját is.

Hivatkozott irodalom

- Babits Mihály (1910): A lélek és a formák. *Nyugat* (21): 1563–1565. Interneten: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00067/01952.htm>.
- Berényi Gábor (1983): Mit látunk a műalkotásban? Georg Simmel művészetfilozófiai kísérletei. *Valóság* 26(8): 33–47.
- Berkovits René (1914): Lelki epidémiák. *Huszadik Század* 15(1): 754–773.
- Berger Viktor (2016): Georg Simmel térelmélete(i). *Szociológiai Szemle* 26(2): 4–28.
- Berger Viktor (2019): Inklúzió és exklúzió. Georg Simmel individualitáselméletének néhány vonásáról. *Replika* (112): 15–28. DOI: <https://doi.org/10.32564/112.3>
- Bibó István (1986 [1942]): A pénz. In *Bibó István válogatott tanulmányok, I. kötet. 1935–1944*. Budapest: Magvető, 203–220. Interneten: <https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/46.html>.
- Bolgár Elek (1973 [1909]): A szociológia fejlődése és irodalma Magyarországon. In *A szociológia első magyar műhelye. I. Szűcs László és Litván György (szerk.)*. Budapest: Gondolat Kiadó, 80–93.
- Bujdosó Dezső (szerk.) (1980): *Forrásmunkák a kultúra elméletéből. 1. kötet*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar – Tankönyvkiadó Vállalat.
- Csepeli György (1974): Simmel, Georg: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. (Recenzió.) *Valóság* 17(3): 109–110.
- Enyvvári Jenő (1906): A történelmi materializmus egy ismeretelméleti kritikájáról. *Huszadik Század* 7(1): 226–233.
- Engel Zsigmond (1902): A pénz filozófiája. *Philosophie des Geldes*. Von Georg Simmel. Leipzig, Verlag von Duncker und Humblot 1900. (Recenzió.) *Huszadik Század* 3(6): 511–513.
- Engel Zsigmond (1902): *A pénz keletkezése és fejlődése*. Budapest: Politzer.
- Engel Zsigmond (1905): *A gyermekvédelem alapkérdései*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Engel Zsigmond (1908): *A gyermekvédelem bölcselete: szociológiai tanulmányok a gyermekvédelemnek a szocializmussal és a darwinizmussal való viszonyáról*. Budapest: szerzői kiadás. Interneten: http://mtdportal.extra.hu/books/engel_zsigmond_a_gyermekvedelem_bolcselote.pdf.
- Engel Zsigmond (1918): *Gyermekvédelem*. Budapest: Népszava – Világosság.
- Felkai Gábor (1997): Egy tőről fakadó kardiagnózisok. *Világosság* 38(12): 20–36.
- Felkai Gábor (2001): Távolágtartás és együttérzés: Simmel modernitáselméletéről. In *Útközben: Tanulmányok a társadalomtudományok köréből Somlai Péter 60. születésnapjára*. Budapest: Új Mandátum, 123–157.
- Felkai Gábor (2006): *A német szociológia története a századfordulótól 1933-ig*. Budapest: Századvég.
- Gyáni Gábor (2008): „Térbeli fordulat” és a várostörténet. *Korunk* 18(7): 4–14. Interneten: <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00127/3635.html>.
- Gyáni Gábor (2019): Ki mindenki adós (és mivel) Simmelnek? *Replika* (112): 113–119. DOI: <https://doi.org/10.32564/112.10>
- Hammer Ferenc (2011): Az éjszakai élet mint populáris nyilvánosság a szocializmusban. In *A változás kultúrái: művészet, média és rendszerváltás*. Müllner András (szerk.). Budapest: ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet – L’Harmattan, 23–52.
- Hell Judit (2006): *Van-e feminista filozófia?* Budapest: Áron.
- Karádi Éva (1985): Lukács, Fülep és a magyar szellemtudományi iskola *Magyar Filozófiai Szemle* 29(1–2): 1–55.
- Kenéz Béla (1905): A városi élet hatásai. *Huszadik Század* 6(2): 307–328.
- Kettler, David (2012): Karl Mannheim and Georg Simmel. Introduction to “Soul and Culture.” *Theory, Culture and Society* 29(7–8): 279–285. DOI: <https://doi.org/10.1177/0263276412440122>
- Kulcsár Kálmán (1977 [1966]): *A szociológiai gondolkodás fejlődése*. Budapest: Akadémiai.
- Lackó Miklós (1981): *Szerep és mű*. Budapest: Gondolat.
- Litván György és Varga F. János (szerk.): *1991 Jászi Oszkár válogatott levelei*. Budapest: Magvető.
- Lukács György (1909): Új magyar líra. *Huszadik Század* 10(2): 286–292, 419–424.
- Lukács György (1911): *A modern dráma fejlődésének története, 1–2*. Budapest: Kisfaludy-Társaság.

- Lukács György (1977 [1918]): Georg Simmel (Nachruf). In *Lukács György összes művei. Ifjúkori Művek* (1902–1918). Budapest: Magvető, 746–751.
- Lukács György (1946): Szalai Sándor: Társadalmi valóság és társadalomtudomány. *Társadalmi Szemle* 1(8–9): 676–680.
- Lukács György (1954): *Az ész trónfosztása. Lukács György összes művei*. Budapest: Magvető.
- Lukács György (1967): Beszélgetés Lukács Györggyel. Budapest: Irodalmi Múzeum, 1 (Emlékezések), 16–37.
- Lukács György (1977 [1910]): Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez. In *Lukács György összes művei. Ifjúkori művek* (1902–1918). Budapest: Magvető, 385–421.
- Mannheim Károly (1917): A háború bölcselétéhez. Ismertetés: Simmel, Georg: Der Krieg und die geistigen Entscheidungen. München-Lpzg., 1917. Duncker-Humblot. *Huszadik Század* 18(2): 416–418.
- Mannheim Károly (1918a): Lélek és Kultúra. Programelőadás a II. szemeszter megnyitása alkalmából, tartotta Mannheim Károly. Budapest: Előadások a Szellemi Tudományok Köréből. Interneten: <https://mek.oszk.hu/18000/18053/18053.pdf>.
- Mannheim Károly (1918b): Georg Simmel, mint filozófus. *Huszadik Század* 19(2): 194–196.
- Mészáros István (1955): Lukács György hetven éves. *Irodalomtörténeti Közlemények* (2): 141–154.
- Némédi Dénes (2005): *Klasszikus szociológia 1890–1945*. Budapest: Napvilág.
- Némédi Dénes (2007): Durkheim Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 17(3–4): 149–174.
- Novák Zoltán (1979): *A Vasárnap Társaság. Lukács Györgynek és csoportosulásának eszmei válsága, kiütkeresésük az első világháború időszakában*. Budapest: Kossuth.
- Pál Eszter (2019): Simmel Amerikában: az idegen és a marginális ember. *Replika* (112): 63–76. DOI: <https://doi.org/10.32564/112.7>
- Sas Andor (1913): Simmel, Georg: Goethe. Lpzg., [Klinkhardt-Biermann.] *Huszadik Század* 14(1): 364–366.
- Simmel, Georg (1900 [1894]): A szociológia problémája. *Huszadik Század* 1(1): 7–90.
- Simmel, Georg (1973): *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Gondolat.
- Simmel (1974 [1900]): A kultúra fogalma. In *A szociológia története 1917-ig. Szöveggyűjtemény*. Huszár Tibor és Somlai Péter (szerk.). Budapest: ELTE, 136–144.
- Simmel, Georg (2001): *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Szaniszló Ákos (szerk.), Berényi Gábor (ford.). Budapest: Novissima.
- Simmel, Georg (2004 [1900]): *A pénz filozófiája*. Budapest: Osiris.
- Simmel, Georg (2009 [1890]): *A társadalmi differenciálódásról: szociológiai és pszichológiai vizsgálódások*. (Fordította és az utószót írta Weiss János.) Budapest: Gondolat.
- Stern Lázár (1916): Erkölcs és egyén. *Huszadik Század* 17(2): 110–132.
- Szabari Vera (2012): Szalai Sándor (1912–1983). *Szociológiai Szemle* 22(3): 105–122.
- Szabari Vera (2014): Az első budapesti társadalomtudományi tanszék születése és bukása (1942–1945). *Szociológiai Szemle* 24(3): 68–83.
- Szűcs László és Litván György (1973): *A szociológia első magyar műhelye I*. Budapest: Gondolat.
- Tóth Benedek (2016): Helyi kultúrák újratöltve: a turizmus késő modern mediaticizációja és a tér értelmezésének modern fordulata. *Replika* (96–97): 27–35.
- Varjas Géza (1910): Simmel, Georg: Soziologie. Untersuchungen ü. die Formen d. Vergesellschaftung. Lpzg., 1908. Duncker – Humblot. *Huszadik Század* 11(2): 310–317.
- Wessely Anna (1975): A Szellemi Tudományok Szabad Iskolája és a Vasárnapi Kör. *Világosság* 16(10): 613–619.
- Wessely Anna (1983): A történelmi és szociológiai megismerés Simmelnél. *Filozófiai Figyelő* (1–2): 62–83.
- Wessely Anna (1984): „Nőkérdés” a 18. század végén. In *Metodológia, társadalom, gazdaság. In memoriam Bertalan László*. Helmich Dezső és Szántó Zoltán (szerk.). Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány, 185–192.
- Wessely Anna (1986): Georg Simmel kultúraelméletéről. *Filozófiai Figyelő* 8(3–4): 143–167.
- Wessely Anna (1989): Simmel's Influence on Lukacs's Conception of the Sociology of Art. In *Georg Simmel and Contemporary Sociology*. Michael Kaern, Bernard S. Phillips és Robert S. Cohen (szerk.). Dordrecht: Springer, 357–373.
- Wessely Anna (2012): A kultúraszociológiai megismerés sajátossága. *Kultúra és Közösség* 3(1–2): 19–23.

Szabari Vera

Szociológus, egyetemi docens, ELTE TÁTK Társadalomelmélet Tanszék (Budapest)